

Голові спеціалізованої вченої Ради
ДФ 35.051.147 у Львівському національному
університеті імені Івана Франка,
доктору історичних наук, доценту кафедри
археології та історії стародавніх цивілізацій
Львівського національного університету
імені Івана Франка
Онищуку Ярославу Івановичу

ВІДГУК

**офіційного опонента Івангородського Костянтина Васильовича,
доктора історичних наук, доцента на дисертацію
Райтаровської Наталії Григорівни
«Військові походи Скьольдунгів у VII–X ст.»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
в галузі знань 03 «Гуманітарні науки»,
за спеціальністю 032 «Історія та археологія»**

Ступінь актуальності обраної теми дослідження. Проблематика витоків українського державотворення, особливо в умовах повномасштабної військової агресії з боку Російської Федерації, котра фактично не приховує свого бажання знищити Україну саме як державу та позбавити українців їх власної національної ідентичності, набуває першорядного значення не лише як сегмент історичного пізнання, але й як елемент для суспільного згуртування у стані екзистенційної загрози. Попри певну позірну віддаленість тематики рецензованої дисертації від сучасних подій і процесів у Східній Європі, зрештою, мусимо визнати, що вона багато в чому перегукується зі спробами неоімперської російської історіографії нав'язати всьому світові один із головних своїх історичних міфів, тобто наратив про так звану «тисячолітню державність». Витоки останньої безсумнівно пов'язуються і кремлівськими функціонерами, і «придворними» істориками-пропагандистами насамперед із «вокняжінням» (байдуже, у Ладозі чи Новгороді), буцімто, родоначальника їхньої «державності» Рюрика, який таки був Скьольдунгом.

Звісно, намагання приписати Ладозі столичний статус має винятково спекулятивно-політизоване звучання, далеке від академічної науки. Ще з XVIII ст. і дотепер у російській історіографії провідною залишається лише одна тенденція – продовження пошуків тих витоків початкової русі, котрі відрізнялися б від літописної історії, що виводила русь від закликаних заморських варягів, тобто пошук винятково «слов'янської русі». Новітні спроби у цьому контексті можна було б віднести до «наукової інерції», якби ними не створювалася ілюзія практично безмежних можливостей для локалізації цієї «слов'янської русі» від Середнього Поволжя до Подунав'я. Втім, будь-який адекватний учений, поглянувши на цю ситуацію відзначить, що ніякого «норманізму» немає й немає ніякої «норманської теорії», котру вигадали ті, хто іменує себе «антинорманістами», і програма яких ґрунтується на національному комплексі меншовартості та приниженні, коріння якого полягає у відставанні Росії від цивілізованого світу ще з петровських часів.

Для цих заполітизованих «істориків» пізнання зайве, головне, щоб Рюрик був не скандинавом, а «нашим, рідним калінінградським, тобто південнобалтійським слов'янином», що, начебто, є «неспростовним аргументом» у відстоюванні прав на Калінінградську область (Пруссію). Той же ж Є. Пчелов характеризує «норманське питання» як «прокляття» російської історіографії, тим більше воно «являє собою не те що вчорашній, а позавчорашній день історичної науки». Загалом, за нормального (природного) розвитку російської історіографії це питання зникло би ще 100 років тому та ніколи не визначалося б кордонами політичних систем у майбутньому.

Однак Росія дотепер живе минулим і робить свої архаїчні історичні міфи частиною інформаційних і меморіальних війн. З огляду на це, об'єктивне, незаангажоване дослідження становлення та значення династії Скульдунгів, до якої, швидше за все, й належав «легендарний» Рюрик набуває вагомої актуальності, як неабиякий академічний крок у відповідь гуманітарній агресії з боку заполітизованої російської історіографії. Водночас актуальність праці Н. Райтаровської посилюється й через практичну відсутність висвітлення

обраної нею проблематики саме у сегменті новітньої української історіографії, в межах якої, на превеликий жаль, доводиться поки діагностувати майже цілковиту відсутність такого сегменту пізнання, як скандинавістика. Варто при цьому також спеціально наголосити на бібліографічній складовій дисертації, що базується переважно на новітній «західній» історіографії, котра майже не залучається вітчизняними дослідниками до праць стосовно означеного хронологічного відтинку.

Обґрунтування наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертація є першим у вітчизняній історичній науці дослідженням, присвяченим військовим походом представників династії Скульдунгів у Європі впродовж VII–X ст. Запропонована структура роботи в цілому відповідає поставленим меті та дослідницьким завданням, що дає можливість з достатньою повнотою висвітлити основні проблеми окресленої проблематики. Матеріал викладено на підставі типологічно-хронологічного підходу логічно та послідовно. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів (поділених на підрозділи), висновків, списку використаних джерел і літератури (алфавітної побудови) та додатків, до яких віднесені опубліковані автором праці за темою дослідження та відомості про апробацію результатів дослідження.

Формулювання Н. Райтаровською багатоаспектної актуальності обраної теми не залишає сумнівів у її науковій важливості та запитаності. Не викликає зауважень авторське формулювання об'єкта, предмета дослідження, його мети і завдань, географічних меж, а також практичного значення дисертації. Новизну результатів дисертаційного дослідження засвідчує залучення достатнього кола різнопланових джерел та здійснений на їхній підставі аналіз діяльності Скульдунгів на території тогочасної Європи та їхніх походів.

Відповідають необхідним вимогам технічне оформлення тексту роботи та наукового апарату. Доцільність розробки порушеної проблематики у вигляді окремої дисертації знаходить аргументацію й у тому, що вона є складовою науково-дослідної теми кафедри історії середніх віків та

візантиністики Львівського національного університету імені Івана Франка «Середньовічна Європа, Візантія, Русь: політичні, економічні та культурні зв'язки (IX–XIV ст.)» (номер державної реєстрації 0115U003720). Важливо також відзначити, що частина дисертації була написана під час стажування авторки у Вільному університеті Берліна в рамках програми обміну Erasmus+ (квітень – липень 2019 р.).

Детально охарактеризовано джерельну базу дисертації, котру склали переважно середньовічні наративні твори – скандинавські саги, латиномовні (зокрема, франкські) хроніки, життя, руські літописи. Крім цього, авторка долучила до дослідження й опубліковані археологічні артефакти, знайдені під час розкопок Старої Ладogi, Гньоздова, Бірки, Києва, Шестовиці тощо. Варто відзначити прагнення Н. Райтаровської до критичного застосування «археологічної» інформації, особливо пов'язаної з російськими експедиціями.

Історіографічний підрозділ, загалом, має не лише значення «обов'язкової» частини відносно історії вивчення проблеми, але й є у рецензованій дисертації важливим екскурсом до новітньої «західної» (передусім, «скандинавської») наукової думки щодо діяльності представників династії Скульдунгів у Європі впродовж VII–X ст. Зважаючи на відсутність загальних праць щодо обраної тематики, авторка в принципі логічно обрала підхід до аналізу наявної історіографії «за принципом сходинок».

Методологічні аспекти дослідження Н. Райтаровська подає доволі лапідарно, що зумовлено, напевно, загальним рівнем розвитку сучасної історичної науки у цьому сегменті пізнання минулого, позначеного теоретичною (у тому числі й термінологічною) неусталеністю та дискусійністю основних аспектів конкретного емпіричного матеріалу стосовно подій і процесів у ранньосередньовічній Європі. Разом із тим, авторка пропонує й окреслення кількох тих понять, якими оперує в рамках реконструкції найважливіших аспектів військових походів Скульдунгів в контексті епохи вікінгів у Європі.

У другому розділі висвітлено суперечливі аспекти раннього періоду історії Київської Русі. Зокрема, проаналізовано основні версії походження літописного Рюрика, проблему локалізації Руського каганату та його правителів, проблему походження Аскольда і Діра, з використанням додаткової інформації з арабських джерел. Логічним продовженням цієї проблематики став третій розділ дисертації, присвячений дослідженню участі С্কольдунгів у балтійській міжнародній торгівлі впродовж VIII–X ст. Погоджуємося, що представники цієї династії намагалися взяти під свій контроль балтійську торгівлю, про що свідчить руйнування Рерика королем Готфрідом у 808 р., хоча й не можна однозначно стверджувати, що це автоматично зробило С্কольдунгів лише купцями, які одразу відмовилися від своїх піратських набігів.

Досить вдалим видається четвертий розділ дисертації, присвячений безпосередньо військовим походам С্কольдунгів на країни Західної Європи в VII–X ст. Важливим тут є аналіз протистояння С্কольдунгів та Каролінгів, заснований на інформації з франкських хронік. Заслуговує на увагу й особистість найвідомішого «морського конунга» – Рагнара Лодброка, який, швидше за все, також належав до династії С্কольдунгів. Значно збагачують наші знання й відомості відносно данських походів на територію Англії, які закінчилися утворенням Денло та спонукали короля Вессексу Альфреда Великого провести успішні військові реформи, а також розбудувати власний флот за вікінгським зразком. Істотно доповнює представлену інформацію й заключний (п'ятий) розділ дисертації, в якому йдеться про специфіку озброєння та військову тактику вікінгів, а також відповідний вплив на військову культуру всього європейського середньовіччя.

Наукова новизна отриманих результатів. Детальний аналіз дисертації Н. Райтаровської засвідчує, що її положення та висновки містять чималий новаторський потенціал, в тому числі:

– вперше висвітлено участь данських С্কольдунгів у міжнародній європейській торгівлі, проаналізовано вплив військової тактики вікінгів на

розвиток Середньовічної Європи, а крім цього, розкрито діяльність представників династії Скьольдунгів у Середньовічній Європі;

– уточнено гіпотези щодо походження літописного Рюрика, на основі інформації з нових даних археологічних розкопок, окремі підходи щодо аналізу образу вікінгів в тогочасних джерелах, а також особливості військових походів Скьольдунгів на різні країни Європи.

– отримало подальший розвиток твердження про те, що утворення Денло у IX ст. стало фундаментом для включення Англії до складу імперії Канута Великого.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що отримані результати можуть бути застосовані для подальшого вивчення епохи вікінгів у Європі, розробки спеціальних курсів з їх історії, їх впливу на розвиток військової справи, під час написання навчально-методичних посібників для закладів середньої та вищої освіти, а також при продовженні генеалогічних студій над правлячими династіями скандинавських країн.

Особистий внесок здобувача в одержання наукових результатів. Дослідження виконане автором дисертації самостійно. Стосовно залучених автором до дослідження джерел і фахової літератури, в роботі присутні відповідні посилання.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності. Аналіз дисертації та наукових публікацій Н. Райтаровської, в яких представлені основні наукові результати дослідження, не дає підстав констатувати будь-якого допущення їхнім автором порушень академічної доброчесності (плагіату, самоплагіату, фабрикації, фальсифікації). Дисертація відповідає нормам законодавства про авторське право і суміжні права та відображає прагнення здобувача надати достовірну інформацію щодо результатів власної наукової (творчої) діяльності.

Повнота викладу результатів дисертації. Основні положення та висновки, зроблені Н. Райтаровською за результатами дослідження, загалом аргументовані, вмотивовані та достовірні. Вивчення матеріалів дисертації

засвідчує ґрунтовність і самостійність пропонованих положень, а також оригінальність одержаних за наслідками дослідження суджень, що підтверджує задекларовану авторкою наукову новизну роботи. Дисертантка продемонструвала належну фаховість і вміння глибоко осмислювати джерельний та історіографічний матеріал, логічно та послідовно презентувати авторське бачення та розуміння обраної наукової проблеми. На користь цього свідчить і належна апробація результатів дослідження. Відповідно до чинних вимог дисертантка має достатню кількість публікацій – 10, серед яких 3 – у наукових фахових виданнях, 7 – публікації апробаційного характеру.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації. Попри безперечні досягнення, котрими характеризується дисертація Н. Райтаровської, варто висловити деякі зауваження та дискусійні моменти, що мають переважно рекомендаційний характер.

1. Не заперечуючи авторського бачення проблеми, хотілося б звернути увагу на запропоновану структуру дисертації, оскільки видається більш логічним починати пропоноване дослідження зі становлення династії Скульдунгів, її генеалогії та взаємин із тогочасними країнами Західної Європи, хоча б з огляду на більшу динаміку походів на ці країни через географічну близькість. Натомість проблематика взаємин династії зі східноєвропейським регіоном краще виглядала б у якості завершальної частини роботи. Доречним, з нашого погляду, було б не виділяти як окремий розділ аспект «озброєння та військової тактики вікінгів», включивши його до четвертого розділу як один із підпунктів.
2. Обраний авторкою «метод сходинок» стосовно аналізу історіографії теми виглядає не зовсім вдалим, оскільки не дає повного уявлення про її розробленість у науковій літературі. Варто було б все ж таки зосередитись на національно-хронологічному підході (тобто, розглянути окремі історіографічні традиції на певних етапах – домодерний, модерний, радянський, сучасний тощо). Зокрема, це дозволило б уникнути деяких неприємних означень, приміром, коли Д. Іловайський або В. Фомін названі

радянськими істориками, тоді як перший до-, а другий – «пострадянський». Можливо саме через це в аналізі історіографії відсутня творчість Л. Клейна (як і його учнів) – одного з найвідоміших «радянських норманістів». Водночас варто зауважити, що крім О. Щодри (с. 32) проблематику ранньої Русі (зокрема й щодо відносин зі Скандинавією) в українській історичній науці досліджували та й досліджують такі історики, як О. Толочко, В. Ричка, М. Котляр, О. Моця, С. Конча та ін.

3. Упевнені, прикрим недоглядом у переліку джерел, залучених до дослідження (с. 38), стала відсутність «лінгвістичних джерел» (зокрема, топонімічних, фольклорних, агіографічних, рунічні написи) та їхній аналіз й інформативна репрезентативність. Не заперечуючи важливості долучення до дослідження ПВЛ (с. 44), все ж таки варто було б звернутися до більш новітніх досліджень цього джерела (не обмежуючись аналізом досить тенденційних О. Шахматова, Б. Рібакова, А. Кузьміна), приміром, О. Толочка, Дж. Лінда, Д. Островскі, А. Гіппіуса, В. Русінова, Г. Прохорова, В. Арістова та ін. Більше уваги слід було приділити й значенню для дослідження археологічних джерел, а не обмежуватись запевненням: «Детальніше про нові інтерпретації археологічних досліджень йтиметься в наступних розділах» (с. 50).
4. Значно покращило б дисертацію й окреслення теоретичних нюансів пропонованої проблематики, зокрема розуміння її авторкою окремих термінів, явищ, процесів. Скажімо, у тексті постійно зустрічаються «різні» вікінги (данські, шведські, норвезькі), втім незрозуміло, чим вони відрізнялися – етнічно, соціально, культурно (можливо, цей феномен потребує додаткової класифікації?). Не завадило б уточнити і такі поняття, як «скандинавський етнос», «антський союз племен», «список племен», «конгломерат слов'янських племен», «дани», «руси», «сакси», «ободрити», «варяги», «хозари» тощо. Показово, що проблематика етимології терміну «конунг» аналізується вперше на с. 140, хоча до того зустрічається постійно. При цьому залишилося непроясненим, чим він

відрізняється (чи не відрізняється) від не менш часто вживаного терміну «король»? Поза увагою залишилася й специфіка соціальної структури «вікінгів», особливість організації, ієрархії, культури їхньої «спільноти», природа та чинники мотивації у здійсненні походів тощо.

5. У цьому ж контексті не завадило б зупинитися й на тому, в який спосіб загалом функціонували скандинавські ранньодержавні інституції («династія», «конунг», «королівство», «тінг» тощо), якими власне були процеси і форми державотворення в межах дохристиянських соціумів «вікінгів», якою була модель їхньої політичної еволюції? Яку власне форму мало переддержавне життя скандинавських спільнот – плем'я, союз племен, вождівство (*chiefdom*) або якісь інші сегментарні структури; та як розвивалися сусідні спільноти, в тому числі слов'янські? Такий підхід значно поглибив би й розуміння архаїчності дискусій кількасотлітньої давнини в рамках схеми «норманісти–антинорманісти», притаманних дотепер російській історіографії, котра зациклена на імперській оптиці. До речі, стосовно «політизації Рюрика» сьогодні в останній авторкою приділено, на жаль, не так багато уваги (с. 80).
6. На с. 70 Н. Райтаровська відзначає, що «данські конунги намагалися створити у Фризії зручний плацдарм для своїх походів на Європу, що відображає *карта* їхньої подальшої експансії». При цьому, на жаль, доводиться лише приблизно уявляти собі таку «карту», так само, як і карту походів, які здійснювали в ті часи Скьольдунги. Очевидно, було б цілком доречним створити подібні мапи та розмістити їх у «Додатках».
7. Значно покращило би стилістику дисертації й уникнення її авторкою дещо декларативних тверджень. Приміром, необґрунтованими виглядають наступні постулати: «він належав до династії Скьольдунгів, інакше б не міг розраховувати на значну підтримку серед знаті» (с. 70); «заснування держави Рюриком не мало сенсу, оскільки вона тут вже існувала» (досить дискусійне твердження, як і наступне), «інформація про існування антського союзу племен VI ст.» (така інформація відсутня, це дуже

гіпотетичне й ангажоване припущення модерних істориків) (с. 21); «вже давно доведено, що поляни входили до конгломерату слов'янських племен» (досі не доведено, а сучасні фахівці все більше схиляються до думки, що літописець їх просто вигадав; окрема опція – термін «конгломерат племен») (с. 85); «на ранніх археологічних горизонтах Києва переважає слов'янський елемент, а хозарський майже відсутній» (археологічні артефакти не мають «етнічного» забарвлення, тоді як академік П. Толочко тут явно перебуває в архаїчній методологічній позиції, адже засновувати Київ і жити в ньому мали не обов'язково всі «хозари», чи то «скандинави», а представники їхніх еліт, які організували місцевих «слов'ян») (с. 85); «зрозуміло, що автор ПВЛ отримав завдання від князя легітимізувати військовий переворот» (і не зрозуміло, і наївно – жодного документального підтвердження цьому немає!) (с. 87); «навколо Києва у IX ст. існувала могутня держава, яка мала значний вплив на геополітичну ситуацію в регіоні [, а] її правитель носив титул кагана» (с. 96); «етимологія [титулу *конунг*] досі залишається дискусійною, адже не має чіткого перекладу із давніх скандинавських мов» (і не може мати – тут явно глибше лінгвістичне коріння, швидше за все, властиве багатьом «індоєвропейським мовам», що засвідчує спільний корінь «*кн*» («*kn*») у таких словах, як «князь», «*king*», «*knigt*», «*knecht*», «хакан» (він же «каган») тощо, а це, своєю чергою, наводить на думку, що й «конунг» («*konungr*») – лише версія означення військового ватажка, що в ході політичної еволюції перейшло в титул правителя, адже саме «вожді» засновували й очолювали ранні «держави») (с. 140); «росіян тішать проімперські почуття, що перша столиця Київської Русі не Київ, а Стара Ладога» (ні, навпаки, зовсім не тішать, особливо В. Путіна; якби тішили, то українці ніколи б не зіштовхнулися із «Київ за три дні») (с. 167).

Загальний висновок та оцінка дисертації. Рецензована дисертація виконана на належному науково-теоретичному рівні й відповідає всім вимогам, які висуваються до такого виду робіт. Обрану тему розкрито в

повному обсязі, вирішено поставлені завдання, досягнуто мети дослідження та отримано нові результати, що мають теоретичне та практичне значення.

Дисертація Райтаровської Наталії Григорівни «Військові походи Скьольдунгів у VII–X ст.» відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12 січня 2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» і п. 6 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія».

Офіційний опонент:

доктор історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького

К. В. Івангородський

Підпис засвідчую

Вчений секретар
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького,
д. е. н., проф.

Л. О. Кібальник